



Data wpływu/Received: 9.09.2019  
Data przyjęcia do druku/Accepted for printing: 12.12.2019  
Data publikacji/Published: 29.12.2019  
Licencja/License: CC BY-SA 4.0

**CECYLIA LANGIER** 

## **Współczesne uwarunkowania wychowania moralnego dzieci. Zarys problematyki**

### **Contemporary Determinants of the Moral Education of Children. Outline of the Subject Matter**

ORCID: 0000-0003-3849-7983, doktor, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie, Instytut Edukacji Przedszkolnej i Szkolnej, Polska

#### **Streszczenie**

Ważnym problemem współczesnego wychowania stanowi edukacja moralna rozumiana jako wprowadzenie wychowanków w świat wartości moralnych, zrozumienie ich i przyjęcie. W artykule poruszono kwestie uwarunkowań rozwoju moralnego dziecka, wskazując główne czynniki determinujące ten proces.

**Słowa kluczowe:** wychowanie moralne, środowisko wychowawcze, rozwój dziecka

#### **Abstract**

An important problem of modern upbringing is moral education, understood as an introduction of pupils into the world of moral values, their understanding and acceptance of these values. This article discusses the subject of determinants of children's moral development and it indicates the main factors that influence this process.

**Keywords:** moral education, educational environment, child development

#### **Wstęp**

Spośród wielu problemów współczesnego wychowania na czoło wysuwa się zagadnienie kształtowania właściwych postaw moralnych warunkujących prawidłowe funkcjonowanie społeczne młodego pokolenia. Dlatego u podstaw wychowania i socjalizacji powinny się znaleźć te wartości, których przyjęcie i zrozumienie umożliwi rozwój osobowości człowieka w taki sposób, aby mógł stać się on aktywnym i akceptowanym członkiem społeczeństwa.

Do najistotniejszych z punktu widzenia wychowania małego dziecka należą wartości uniwersalne stanowiące podstawę postawy moralnej człowieka. Wywodzące się z klasycznej triady (Dobro, Prawda, Piękno) drogowskazy to istotne elementy na drodze do poznawania oraz odróżniania podstawowych kategorii etycznych: dobra i zła. Wychowanie moralne polega zatem na zrozumieniu, zaakceptowaniu oraz przyswojeniu przez wychowanków norm i zasad moralnych preferowanych w danym społeczeństwie. Dzięki nim możliwe jest nabycie umiejętności rozpoznawania z etycznego punktu widzenia tego, co złe, nikczemne i niegodziwe, oraz wywołanie potrzeby właściwego postępowania moralnego (Łobocki, 2006, s. 268–269).

### **Potrzeba wychowania moralnego**

Rozpatrywanie problematyki współczesnych uwarunkowań procesu kształtowania postaw moralnych u dzieci należy rozpocząć od refleksji nad podstawowymi jej kategoriami, tj. moralnością i wychowaniem moralnym. Termin *moralność* określa pewien zbiór wartości oraz norm i zasad postępowania obowiązujący w danym społeczeństwie. Współcześnie budzi on wiele emocji i nieporozumień. Kojarzy się najczęściej ze specyficznego rodzaju przymusem, ograniczeniem wolności i niepotrzebnym rygorem. Coraz częściej uważa się też, że postępowanie etyczne uniemożliwia osiągnięcie sukcesu zawodowego. Postępowanie według zasad moralnych stanowi zatem przeszkodę i jest niewygodne w codziennym życiu, a nieprzestrzeganie ich budzi z kolei poczucie winy, przez co jest dobrane jako ograniczenie dla realizacji marzeń i poczucia osobistego szczęścia. Dlatego coraz częściej pojawiają się wątpliwości co do potrzeby rozwijania u dzieci postaw i zachowań moralnych jako cech mało przydatnych w życiu.

Przemiany relacji międzyludzkich towarzyszące relatywizacji wartości, tj. rosnąca buta, egoizm, agresja oraz brutalizacja życia codziennego, wywołują powszechny lęk oraz pytanie o kondycję współczesnego społeczeństwa. Zjawiska te dostrzegane są często w zachowaniu młodego pokolenia, szczególnie narażonego na skutki gwałtownych przemian epoki ponowoczesnej.

Następujące w szybkim tempie przeobrażenia ekonomiczno-gospodarcze, rozwój wysokich technologii oraz powszechność multimediów wpłynęły na codzienne życie i funkcjonowanie wszystkich ludzi. Zmiany te w sposób szczególny dotknęły rodzin, oddziałując negatywnie na ich strukturę i funkcjonowanie zarówno w sferze preferowanych wartości, jak i sposobu rozumienia oraz pełnienia funkcji wychowawczych. Istotną rolę odgrywają w tym procesie multimedia popularyzujące konsumpcyjny i hedonistyczny styl życia oraz kształtujące określone sposoby postępowania. Stanowią one istotę współczesnej kultury, zwanej kulturą masową, popkulturą lub kulturą instant. Jej cechą jest powszechność, szybkość i natychmiastowość posiadania. Ogólnodostępność kultury ma-

sowej powoduje, że wzory te docierają do szerokiego kręgu osób w różnym wieku i z różnych kręgów społecznych (Melosik, 2000, s. 372–385). Młode pokolenie nieprzygotowane etycznie do oceny relatywnych moralnie treści ulega rozpowszechnianym medialnie popkulturowym stylom życia, naśladując eksponowane postawy i wzorce zachowań. Pojawia się zatem postulat zmian w wychowaniu dzieci ukierunkowanych na kształtowanie umiejętności interpersonalnych, przygotowujących do życia w nowoczesnym społeczeństwie. Podstawę tych przemian powinno stanowić włączenie do programu wychowawczego oraz eksponowanie wartości uniwersalnych, zwłaszcza moralnych, wpływających na zrozumienie podstawowych pojęć etycznych warunkujących właściwą ocenę postaw i zachowań.

### **Komponenty edukacji etycznej**

Wspieranie prawidłowego rozwoju osobowości dziecka stanowi główny cel współczesnego procesu wychowania rozumianego jako świadoma działalność wychowawcy opierająca się na jego wzajemnej relacji z wychowankiem (Okoń, 2007, s. 466.). Taki proces, którego zadaniem jest rozwijanie właściwych postaw i zachowań w oparciu o uznawany systemem wartości, nazywa się wychowaniem do wartości. Z kolei eksponowanie w tych działaniach wartości etycznych warunkujących ukształtowanie się postaw i zachowań moralnych stanowi cechę wychowania moralnego. Możemy więc uznać, że podstawę wychowania moralnego stanowi świat wartości oraz wynikające z nich normy i zasady właściwego postępowania w codziennym życiu. Zatem termin *moralny* rozumiemy będziemy jako określenie zasad postępowania uznawanych za właściwe w określonych środowiskach oraz postępowanie zgodne z tymi zasadami (Duraj-Nowakowa, 1998, s. 27).

Kształtowanie świata wartości dzieci stanowi ważny i trudny aspekt działań wychowawczych. O jego sukcesie decyduje wiele czynników, które można podzielić na dwie grupy: indywidualne uwarunkowania rozwojowe oraz uwarunkowania środowiskowe. Omawiając indywidualne predyspozycje wychowanków, należy podkreślić konieczność harmonijnego rozwoju wszystkich sfer: psychicznej, fizycznej, emocjonalno-społecznej i moralnej. Twórcy współczesnej neurodydaktyki podkreślają szczególną rolę emocji w kształtowaniu procesów poznawczych. Ich zdaniem uczucia odgrywają wyjątkową rolę zwłaszcza w rozwoju małych dzieci, dlatego za najskuteczniejsze w pracy wychowawczej uważa się metody waloryzacyjne – eksponujące wartości, dostarczające emocji i przeżyć. Z kolei najnowsze badania neuroetykologów wskazują na szczególnie związek pomiędzy mechanizmami emocjonalnymi a umiejętnością formułowania osądów i ocen oraz podejmowaniem decyzji. Przeprowadzone badania z wykorzystaniem neuroobrazowania wykazały dużą aktywność płata przedczołowego mózgu podczas pojawiania się negatywnych i pozytywnych emocji mo-

ralnych. Jednocześnie odkryły, że uszkodzenia tej części mózgu we wczesnym dzieciństwie skutkują brakiem umiejętności społecznych, czerpania wzorów postępowania czy przyjmowania reguł i zasad. W wieku dorosłym osoby te znają normy moralne, ale nie przestrzegają ich, mając przez to problemy z prawem. Emocje moralne stanowią zatem bazę do budowania ocen oraz osądów i są elementem postawy moralnej. Należy przy tym podkreślić ważną rolę środowiska wychowawczego, które poprzez odpowiednie działania wychowawcze może wspierać lub ograniczać prawidłowy rozwój głównego ośrodka nerwowego (Dziarnowska, Przybysz, 2010).

Analizując cechy indywidualne, osobowościowe, należy zwrócić uwagę na osiągnięty przez wychowanka poziom rozwoju wszystkich sfer, które warunkują rozwój sfery moralnej. Zdaniem teoretyków zdolność do rozumowania moralnego powiązana jest z możliwościami sfery poznawczej dzieci. W koncepcjach psychologicznych dostrzega się ścisły związek pomiędzy etapami rozwoju poznawczego a poziomem rozwoju moralnego. Piaget uważał, że pogłębianie się zdolności poznawczych u dzieci, w tym odejście od myślenia egocentrycznego, umożliwia im zdobywanie i gromadzenie większej ilości informacji oraz dokonywanie ocen z różnych punktów widzenia. Ponadto kontakty społeczne wzbogacają doświadczenie dziecka, przez co przyczyniają się do jego przejścia na kolejny etap rozwoju. Podobnie Kolberg dostrzegał związek między rozwojem moralnym dziecka a poszerzaniem się jego kompetencji w sferze poznawczej oraz społecznej. Jego zdaniem rozwój moralny to rezultat połączenia efektów przeobrażeń osobniczych z problemami moralnymi pojawiającymi się w grupie społecznej. Funkcjonowanie społeczne powoduje wytworzenie u wychowanka pewnego zbioru norm i zasad postępowania, które są akceptowane przez najbliższe otoczenie (Stefańska-Klar, 2006, s. 136–137).

Można zatem zauważyć, że w kształtowaniu pojęć moralnych u dzieci ważną rolę odgrywa środowisko wychowawcze, które dostarcza pewnych wzorów, aprobuje lub odrzuca konkretne postawy i zachowania oraz eksponuje preferowane przez siebie wartości (Olek-Redlarska, 2015). Według Izdebskiej (1996, s. 3–4) środowisko wychowawcze to przestrzeń codziennego życia dziecka z systemem bodźców rozwojowych, zarówno planowanych, jak i samorzutnych, niezamierzonych. Najważniejszym środowiskiem dla dziecka jest rodzina stanowiąca fragment otoczenia społecznego i kulturalnego. Wychowanie rodzinne jest podstawą rozwoju osobowości dziecka, gdyż wprowadza je w szeroko rozumiane życie społeczne, zapoznaje z normami i zasadami społecznymi, uczy odróżniać dobro od zła. W trakcie codziennych czynności dostarcza mu wzory postępowania, eksponuje wartości i normy oraz obowiązujące zasady życia społecznego (Adamski, 1984, s. 50). Dlatego w pierwszych etapach kształtowania myślenia moralnego najskuteczniej oddziałuje na dzieci przykład z najbliższego otoczenia, który dziecko stara się naśladować. Rodzice i inni członkowie naj-

bliższej rodziny stanowią dla niego wzór i autorytet, przez co stają się wzorcami osobowymi kształtującymi jego osobowość.

Współczesna rodzina jest rodziną ponowoczesną, która dostosowała się do zmieniających warunków gospodarczo-ekonomicznych i kulturalnych. Zmieniły się jej funkcje, formy, struktura i model wychowania. Rodzice coraz mniej czasu spędzają ze swoimi dziećmi, przenosząc zadania wychowawcze na instytucje i inne osoby. Przekształcenia nastąpiły w sferze wzajemnych relacji pomiędzy członkami, ich stosunku do siebie, pozostałych członków rodziny, a szczególnie dzieci. W konsekwencji można dostrzec stopniowe obniżanie się funkcji wychowawczej współczesnej rodziny, a wzrost jej funkcji opiekuńczo-zabezpieczającej. Przyczynami tego zjawiska są dwie tendencje pojawiające się w życiu współczesnego społeczeństwa – indywidualizacja i autonomizacja (Kwak, 2005, s. 24). Autonomizacja wiąże się z oddaleniem się rodziny od szerszej społeczności, w tym grupy rodzinnej, przez co wzrasta jej samodzielność i niezależność, a członkowie nastawieni są na samodzielność i samorealizację. Indywidualizacja wiąże się ściśle z samorealizacją, spełnieniem się, skupieniem na własnych celach. Członkowie rodziny coraz więcej czasu przeznaczają na zaspokojenie własnych potrzeb oraz indywidualny rozwój, zachowując przy tym swego rodzaju wolność i autonomiczność. W ten sposób spędzają coraz więcej czasu poza rodziną, przeznaczając dla niej coraz mniej swojego czasu. Ta zmiana modelu rodziny wpłynęła na powstanie nowego wzoru wychowania, w którym dużą rolę odgrywa świat zewnętrzny – obce osoby, instytucje i środki masowego przekazu przekazujące swoje wartości i normy postępowania. Stanowi to poważne zagrożenie dla rozwoju moralnego dziecka.

Kolejnymi ważnymi środowiskami w życiu dzieci są środowiska intencjonalne, takie jak przedszkola i szkoła. W tych miejscach odbywa się proces właściwej socjalizacji dziecka polegający na stopniowym dostosowywaniu się dzieci do nowych warunków poprzez przyjęcie określonego sposobu myślenia i zachowania (Łobocki, 2006, s. 42). Ważną rolę na tym etapie rozwoju osobowości odgrywają nauczyciele przedszkola i klas młodszych szkoły podstawowej, którzy pełnią podwójną funkcję: z jednej strony są organizatorami procesu wychowania, z drugiej zaś oddziałują na dzieci swoją osobowością – postawą, zachowaniem, wygłaszanymi poglądami. Stanowią dla wychowanków wzór osobowy godny naśladowania. Na tym etapie edukacji nauczyciel jest dla dzieci autorytetem, przez co oddziałuje na formowanie osobowości młodego pokolenia. Dlatego bardzo ważna jest osobowość nauczyciela – wychowawcy pracującego z małymi dziećmi. Od jego merytorycznego przygotowania istotniejsza jest jego postawa moralna, jego własny, indywidualny system wartości, gdyż wpływa to na edukację aksjologiczną wychowanków (Frączek, 2002, s. 41). Można zatem stwierdzić, że w wychowaniu moralnym obok rodziców istotną rolę pełni nau-

czyciel, który poprzez własny przykład oraz celowe czynności edukacyjne oddziałuje na kształtowanie świata wartości moralnych dziecka.

Kolejne współczesne środowisko wychowawcze oddziałujące silnie na rozwój osobowości dziecka stanowi cyberprzestrzeń. Możemy ją określić jako otwartą przestrzeń komunikacji elektronicznej powstającą w wyniku różnego rodzaju powiązań internetowych cechujących się otwartością, przetwarzalnością informacji, obliczalnością, hipertekstualnością, plastycznością, płynnością i interaktywnością (Stepulak, 2016). Korzystają z niej wszystkie grupy społeczne i wiekowe. Przebywają w niej także dzieci, które dzięki dorosłym wchodzą w cyfrowy świat, traktując go jako część normalnej przestrzeni życiowej, w której spędzają swój wolny czas, bawią się i uczą. Cyberprzestrzeń, którą budują nowoczesne, interaktywne technologie, przenosi uczestników w wirtualną rzeczywistość o charakterze edukacyjnym i kulturotwórczym. Pełni przez to istotną rolę edukacyjną, dostarczając wiedzy o świecie, otaczającej rzeczywistości oraz wzorów kształtujących poglądy i zachowania.

Wiele współczesnych dzieci regularnie korzysta z wysokich technologii i funkcjonuje w wirtualnej rzeczywistości. Dlatego też często nazywane są *cyberdziećmi*. Należy jednak podkreślić, że chociaż cyberprzestrzeń ułatwia dostęp do wielu wartościowych materiałów edukacyjnych, stanowi źródło bogatych zasobów informacyjnych, to udostępnia też materiały bezwartościowe, bezużyteczne, a nawet niebezpieczne z punktu widzenia wychowawczego. Internet może być zatem zarówno nośnikiem wartości, jak i antywartości, zakłócając prawidłowy rozwój społeczno-emocjonalny i moralny dziecka. Ponadto zbyt częste korzystanie przez dziecko z multimedii stanowi poważne zagrożenie dla jego rozwoju, zwłaszcza w obszarze centralnego układu nerwowego. Zdaniem badaczy nadmierne przebywanie przez dzieci w cyberświecie powoduje trwałe uszkodzenia w obszarach mózgu odpowiedzialnych za emocje i ich kontrolę, myślenie, zachowanie oraz umiejętności rozwiązywania problemów. Nadmierne wykorzystanie szybko zmieniających się, intensywnych obrazów oraz hipertekstowość powodują zmiany w obwodach neuronalnych, przyczyniając się do problemów z czytaniem i rozumieniem. Ponadto nadmierne bodźcowanie obrazowo-dźwiękowe u małych dzieci hamuje rozwój wyobraźni, koncentracji i pamięci długotrwałej. Dzieci takie często są rozdrażnione i nadmiernie pobudzone emocjonalnie. Problemy te w znaczny sposób hamują prawidłowy, harmonijny rozwój dzieci, szczególnie w obszarze emocjonalno-społecznym i moralnym (Cieszyńska-Rożek, 2014).

## **Podsumowanie**

Współczesny rozwój moralny dziecka warunkują dwie grupy czynników: predyspozycje biologiczne, stanowiące podstawę do kształtowania się myślenia moralnego, oraz środowisko wychowawcze, które oddziałuje na rozwój wszyst-

kich sfer osobowościowych i udostępnia preferowane przez siebie wartości. Zarówno rodzina, jak i środowiska intencjonalne oddziałują na dziecko w sposób całościowy, kształtując postawy i zachowania, zapoznając z obowiązującymi normami i zasadami życia społecznego. Podobnie włączona (świadomie lub nie) w proces wychowania cyberprzestrzeń stała się źródłem wiedzy o świecie i ludziach. Jednak obok materiałów poznawczych i rozrywkowych udostępnia użytkownikom treści etycznie szkodliwe, oddziałując negatywnie na psychikę najmłodszego pokolenia.

W wychowaniu moralnym dziecka ważny etap stanowi rozwijanie wrażliwości moralnej związanej z rozumowaniem moralnym i emocjami moralnymi. Dokonuje się to w wyniku indywidualnego doświadczenia generującego silne przeżycia wpływające na reakcje i zachowania. Wrażliwość ta przejawia się w szacunku, życzliwości i współczuciu w stosunku do drugiego człowieka. Najistotniejszą rolę w jej wzbudzeniu pełnią osoby dorosłe bliskie dziecku, które oddziałując własnym przykładem lub udostępniając prawidłowych wzorów, pobudzają emocje dziecka, kształtując jego poglądy i postawy moralne.

## Literatura

- Adamski, F. (1984). *Socjologia małżeństwa i rodziny*. Warszawa: PWN.
- Cieszynska-Rożek, J. (2014). Wpływ wysokich technologii na rozwój poznawczy dzieci w wieku niemowlęcym i poniemowlęcym. W: A. Ogonowska, G. Ptaszek (red.). *Człowiek – technologia – media. Konteksty kulturowe i psychologiczne* (s. 11–23). Kraków: Impuls.
- Duraj-Nowakowa, K. (1998). *Kształtowanie pojęć społeczno-moralnych uczniów klas początkowych*. Kraków: Wyd. WSP w Krakowie.
- Dziarnowska, W., Przybysz, P. (2010). *Emocje moralne jako podstawa zmysłu moralnego. Defekty zmysłu moralnego*. Pobrane z: [www.ejournals.eu](http://www.ejournals.eu)>Rocznik-Kognistywistyczny-IV-2010 (20.08.2019).
- Frączek, Z. (2002). *Edukacja aksjologiczna wobec potrzeb współczesności*. Rzeszów: Wyd. UR.
- Izdebska, J. (1996). *Rodzina, dziecko, telewizja. Szanse wychowawcze i zagrożenia telewizji*. Pobrane z: [http://krisoft.pl/downloads/e-booki/Izdebska Jadwiga - Rodzina, dziecko](http://krisoft.pl/downloads/e-booki/Izdebska%20Jadwiga%20-%20Rodzina,%20dziecko) (10.12.2019).
- Kwak, A. (2005). *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*. Warszawa: Żak.
- Łobocki, M. (2006). *Teoria wychowania w zarysie*. Kraków: Impuls.
- Melosik, Z. (2000). Kultura instant – paradoksy pop-tożsamości. W: M. Cyłkowska-Nowak (red.), *Edukacja. Społeczne konstruowanie idei i rzeczywistości* (s. 372–385). Poznań: Wolumin.
- Okoń, W. (2007). *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa: Żak.
- Olek-Redlarska, Z. (2015). Rozumienie pojęć moralnych w wychowaniu moralnym dzieci młodszych. Empatia i motywacja do zachowań moralnych. *Rocznik Teologii Katolickiej, XIV/2*, 113–124.
- Stefańska-Klar, R. (2006). Późne dzieciństwo. Młodszy wiek szkolny. W: B. Charwas-Napierala, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka* (s. 130–155). Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Stepulak, M.Z. (2016). *Cyberprzestrzeń a zagrożenia wychowawczej roli systemu rodzinnego*. Pobrane z: [www.wydawnictwo.wsei.eu/index.php/sip/article/download](http://www.wydawnictwo.wsei.eu/index.php/sip/article/download) (20.07.2019).